

ADALÉKOK A SZÉKELYKERESZTÚRI EGYHÁZKÖR EKLÉZSIÁINAK ISMERTETÉSÉHEZ (7. rész)

12. SZÉKELYSZENTMIKLÓS

A Nyikóba torkolló "Álba patak ... Nyugatra hajló mellékvölgyében fekszik" Siménfalvától alig másfél kilométerre *Székelyszentmiklós*, a vidék egyik legkisebb, de legrégebb "alig 40 család által lakott falucska." (Orbán Balázs, i. m. I. k. 117.) Első írásos említése "a pápai dézmák regestrumában olvasható, amelynek az 1333-ik évi rovatában a 739. lapon mint önálló egyházmegye van bejegyezve ekként: "----sac. de *S. Nicolao*. " (Orbán, I. 117. 5. sz. lapalji jegyzet.) A Székely Oklevéltár kötetei csak a 16. század második felétől tartalmazzak a falu történetére vonatkozó adatokat. Egy 1566-ban kelt okiratban *Zenthmijklósnak* említik (SzOkl II. 205.), de már a század végétől (1591) *Szent Miklós* alakban kezdik írni. Az 1910-es év statisztikai felvételében még Szentmiklós néven szerepel, de a következő évtizedben az Országos Községi Törzskönyvbizottság más, hasonló nevű falvaktóli megkülönböztetéséért, az Udvarhely megyei Szentmiklós nevét "Székely" előtaggal pontosítva, *Székelyszentmiklós* néven jegyezte be. Így nevezik ma is. Hivatalos román neve *Nicoleni*.

A székelykeresztúri múzeum munkatársainak 1985-ben végzett régészeti célzatú terepbejárásakor megállapítódott, hogy "A középkori falu félhold alakban a Templomdombtól ÉK-re a domb lábánál feküdt." (A régészeti és egyéb további építészettörténeti megállapítások részletezését vö. *Benkő Elek*. A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. Bp. 1991. 205-206.)

A terepbejárások alkalmával a falu belterületének két részén: a papilak, illetve telek szomszédságában és a *Sás* nevű falurész megművelt kertjeiben felszínre került, főképpen a különböző korokat meghatározó kerámia töredékek vizsgálata megállapította, hogy Szentmiklós területén is, miként az Alsó-Nyikómente többi falván, az őskor és kora népvándorlás kor itt élt vagy átvonult emberének, majd az Árpád-kortól kezdve megtelepedett magyarságnak nyomai a középkoron át, és az azt követő évszázadokban folytatólagosan megtalálhatók. A falu déli szélétől emelkedő *Patakköze* nevű határrész teraszain őskori, rézkori edénytöredékek és pattintott bazaltszilánk jelezték e korokban itt mozgott, élt embereknek a nyomát.

E székely falucskának a történelem folyamán mindig kevés volt a *lélekszáma*. A késő középkort megelőző időkről nincs adat; a 16. század végén is csak 4 adózó kapuszámról tudunk; a 17. század népességének számát sem ismerjük. A 18. század elején a Mária Terézia féle, adózás céljából 1720-1721-ben készített összeírás is hiányos, s emiatt kevés támpontot ad: összesen 8 háztartást vesznek fel. (Magy. Stat. Közlemények, Új folyam IV. Bp. 1896. 221-222.) A 8 háztartásban lakók száma - ha családonként a korra szokásos 5 lé-

lelkekkel számolunk - nem lehetett több 40 főnél; a meg nem adóztathatókkal együtt sem érte el a 60-70 lelket. Hat és fél évtized múltán, az 1786-ban tartott, a lakosság társadalmi rétegzettségét is figyelembe vevő *népszámlálás* adatai szerint Szentmiklóson már 20 háztartást jegyeznek, amelyekben 21 család 110 lelke él; ezekből 60 férfi nembéli; foglalkozásuk, illetve társadalmi állapotuk szerint: pap 1, nemes 5, paraszt 12, paraszt és polgár örököse 11, zsellér 6, egyéb 8, katona 1, s a férfi "sarjadék" száma 17 éves korig 16. (Az első Magyarországi Népszámlálás - 1784-1787. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Bp. 1960.) *Orbán Balázs* nyolc évtized múlva, 1868-ban már 172 tiszta unitárius népességet vesz számba. A lakosság legnagyobb számát 1900-ban érte el 195 lélekkel: 101 férfi, 94 nő. Életkor szerinti megoszlásban: 6 éven aluli gyermek 29, 6-14 közötti 35, összes kiskorú 64 (32,8 % !); 15-19 éves ifjú 28 (14,3 %); fenntartó népesség 20-60 év között 77 (39,6 %); 60 éven felüli 26 (13,3 %). A 43 lakóház a módos székely falu képét tükrözte: kőből 2, borona-, illetve rakófaból 41 ház épült; ezekből 22 cseréppel, 19 zindellyel és csak 2 volt zsúp-pal fedve. (Magy. Stat. Közlemények, 1900. évi népszámlálás. Új sorozat I. Bp. 1902, 456-457.) Az 1941-ben tartott északerdélyi népszámláláskor 162 lakosa volt a falunak. Jelenünkben csak 70 körül, csökkenő irányzatú.

Szentmiklós lakosságának késő középkori társadalmi szerkezetének alakulásáról keveset tudunk, csak a 16. század második felétől áll rendelkezésünkre néhány adat. Így egy 1566-ban kelt okmány megemlíti egy Lukácsi Péter nevű egyént, aki a lófők (a székely nemesség II. rendje) névsorából kimaradt. (SzOkl II. 205). Az 1567-es, az udvarhelyszéki lófők által fizetendő 25 dénáros adó összeírásában - az előzőekben már említett - 4 portát tüntetnek fel. 1569-ben Benke Pál, Mátyás és Péter nevei említődnek (SzOkl II. 219 és 266.); 1576-ban János Deák (Johannes Literatus) nevezetű főember (Székely Mózes a fia volt) 11 jobbágytelek után fizet adót. (Benkő, i. m. 206.) *Egyed Ákos* a székely székek falvaiban élt jobbágy és zsellér családok számának 1614 és 1848 közötti időszakban történt változásait kimutató táblázatában Szentmiklóson csak 1614-ből tüntet fel 3 jobbágy és 1750-ben 1 jobbágy és 2 zsellér családot. (Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 109.)

E kicsi falu népének *gazdálkodására* az első tájékoztató adatot a már említett 1721-1722. évi összeírásban találjuk. Határhasználatból csak az adózás szempontjából számba vehető termelési ágakat tüntették fel: a szántóterület 103 3/4 köblös (kb. 78 hold), az állattartásra a legeltetés mellett 21 "kaszás"-nyi rétet (kb. 16 hold) művelnek. Földművelési rendszere ekkor és még jó másfél évszázadon át, 1840 tájáig, a *kétfordulós* határbeosztásra alapozódik. A hagyomány szerint ekkor térhetek át a haladottabb *háromfordulós* művelési módra. Ez a változtatás lehetővé tette, hogy az eddigi kétfordulós vetéshatárán a kalászos gabonák és az egyre inkább terjedni kezdő kapásnövények együttes termesztését - amely egyre több zavart, vitát okozott - a három részre osztott határ őszi és tavaszi fordulóján szétválasszák.

E változtatás a 19. század harmadik negyedére a lakosságnak főképpen a gabonatermelését lendítette fel, ami kitűnik a határ 1879-re kialakított termelési ágazatainak területi megosztottságából: az 572 kat. hold kiterjedésű határnak 401 k. hold szántó (70 % !); a maradék 30 %-ból a rét és kert 92, a legelő

37, az erdő 23, a terméketlen 18 k. hold területet foglalt el, s két holdon szőlőt is termesztettek. (*Kozma Ferencz: A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota. Budapest, 1879. 150.*) Ez a terület a 19. századvég idején 64 gazdaság között oszlott meg. A határ művelését 5 egyes, 6 kettős lófogattal, 2 kettős ökör, 1 bivaly és 23 tehénfogat igaerejével végezték. A lakosság gyümölcsstermelése is jelentős volt: a 2706 gyümölcsfából 210 db almafa, 42 körtefa, 1 cseresznyefa, 20 meggyfa, 11 őszibarack, 20 kajszibarack fa, 22 eperfa, 2 gesztenyefa, 7 diófa és 2362 db. szilvafa volt. Ez utóbbi gyümölcsével (aszalva, lekvárként) az akkori idők táplálkozásában a lakosság szénhidrát szükségletét egészítette ki. (*Magy. Stat. Közlemények, Budapest, 1897. 110-112.*)

Szentmiklós művelt, szorgalmas, haladni vágyó népe gazdálkodását már a múlt század végére a földművelés mellett az állattenyésztésre is alapozta. A gazdálkodás igaerejét eddig szolgáló állatállományát a hármashatár létesítését követő fél évszázad folyamán fokozatosan bő tejhozamú fajtehenekkel kezdte feljavítani, ami a gabonatermelés mellett a takarmánynövények iránti igényt növelte meg. Hogy ezt a hármas forgórendszer termelési kötöttsége ne akadályozza, 1890-ben a határt *négy fordulóra* osztották, amelynek egyikén - évi váltásban - pillangósokat, főképpen lóherét termesztettek. Ebben a földművelési rendszerben gazdálkodtak még újabb fél évszázadig, amikor a Székelykeresztúron 1937-ben létesített vajgyár tejigénye a jól tejlő fajtehenek tenyésztése iránti kedvet tovább fokozva, megnövelte a mesterséges takarmányfélék iránti szükségletet is. Ezért a négyeshatár termelési kötöttségét is megszüntették, s rátértek a teljesen kötetlen *szabadgazdálkodásra*, aminek a kollektivizálás vetett véget.

Az Udvarhelyvármegye földrajza c. iskolai tankönyv (Szász Ferenc: Székelyudvarhely, 1909. 32.) a falut és népét így jellemezte: "Székelyszentmiklós alig áll néhány házból. Szorgalmas székely földművelő lakói felvilágosult, tanulni vágyó emberek. *Vízvezetéke van.*" A vidék eme egyedülálló létesítményének emlékét őrzi egy tíz nagyoldalas, 1908-ban kelt udvarhelyvármegyei alispáni okirat, amely az országos vízjogi törvény idevonatkozó paragrafusainak alapján engedélyezi az "*Ónos kút*" és a "*Borba kút*" határon levő forrásvízeinek egy gyűjtőmedencébe fogását, s a faluba vezető 991 m hosszú vízvezeték építését két közkúttal a faluban: egy "állandó vízfolyású kúttal a templomtéren" és egy "szelepes kúttal a pap utcája sarkán."

Egyháztörténetét tekintve "régen Szt. - Miklós központi anyamegyéje volt Siménfalva, Medesér, Tordátfalva és a két Kedének is, [...] itten apátság volt [...] Siménfalva a 16. században szakadt el, ezt csakhamar követte Medesér és Tordátfalva, legkésőbbben 1816-ban szakadt el a két Kede." (Orbán B. Székelyföld I. 117, s az 5. lapalji jegyzet.)

Az anyamegye ősi középkori temploma a falu mellett emelkedő *Temetődombon* állt, de nem mint apátsági - ahogyan Orbán Balázs feltételezte -, hanem csak plebánia templomként, állapítja meg Benkó Elek 1985-ben a 18. században romossá vált és akkor lebontott templom alapépítményének a felszínen még látható maradványaiból, azok méretének, helyzetének vizsgálatából. (Benkó E. , i. m. 205-206.) Orbán Balázs ugyanis a templom alapja nyomainak általa megállapított méreteiből annak olyan "pontatlan leírását" ad-

ja, ami "a mai napig több tévedés forrása." Ezek egyike az, hogy nem lehetett apátsági templom, mert az ÉK és DNY-i tájolású templomnak "teljes hossza kb. 20 m, hajójának szélessége kb. 7 m volt, tehát jóval kisebb, mint ahogy azt a korabeli irodalom állította. Ez a megfigyelés jól összevág azzal, hogy a templom papja az 1332-1337-es tizedjegyzék tanúsága szerint minimális, mindössze két dénáros összeget fizetett", apátság esetén jóval többet kellett volna fizetnie. A másik tévedés: Orbán Balázs a mai templomot megelőzően még két templom létezését tételezi fel, a középkorit, amelynek a 18. században "boltozata beomladozott; leszedték [...] s anyagából hátrább építettek templomot (tehát a másodikat), de ez is földingás által rongáltatván [...] néhány év előtt lebontva a falu között építtetett fel", mint harmadik. Orbán a második templom létezését abban a mintegy 8 x 10 méteres alapterületű épületmaradványban tételezte fel, amely az első templomtól távolabb, az azt védő fal belső oldalához kapcsolódott. "A magunk részéről ezt nem tartjuk valószínűnek, és azt sem hisszük el Orbánnak, hogy itt egymás mellett két templom is épült, egyik a másik pusztulása után; inkább a középkori papilak, esetleg más, a kőfalhoz ragasztott épület maradványára gondolunk." (Benkő: i. m. 206.)

Az alapos régészeti megfigyelések nyomán Benkő módosítani tudja a 18. századi egyháztörténelmi jegyzőkönyveknek a templomról és a toronyról tett megállapításait is. Az 1773-ban írt *Matrix*-ban ez olvasható: "Vagyon egy igen régi Kő Templom, Nap Nyugott felől a' Mezőn [...] Ezen kívül Nap Nyugotra minden bé kerítés nélkül vagyon egy kis dombon egj Kő Torony, az is igen régi. Ebben vagyon két harang." (Vö. Adorjáni Rudolf (közlő): A Keresztúr köri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából. Kermagv 1991. 124.) Az 1789-ben, Lázár István püspökségében tartott generális vizitáció jegyzőkönyve is a megomladozott templomot és tornyát különállónak írja le: "Templom mezeje nevezetű helyen [...] vagyon pedig rajta egy megomlott és meg-hasadozott kő Templom [...] külön, a Templomtól Nap nyugotra mintegy húsz lépésnyire egy kőből való négy szegeletin 4 kőlabakkal erősített két contignatio (két emeletes) szarvazatu sendellyel fedett torony." A templom részletes leírásának szövegmásolatát *Dávid László* után (A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981. 313.) közli Benkő Elek is. (i. m. 205.) Benkő megvizsgálva a "tojásdad alaprajzú kőfal" maradványait, megállapítja: "A fal íve a templom DNY-i oldalán kissé elhegyesedik. Valószínű itt állt a bejárat fölé emelt kőtorony, melyet a falak pusztulása után az 1789-es (és az 1773-as) leírás mint különálló tornyot említ." A terepen végzett megfigyelések és az 1789-es vizitációs jegyzőkönyvnek a templomtest építészeti jellegzetességeit ismertető részletes leírása alapján megkísérli rekonstruálni a templom építéstörténetét: "A feltehetően Árpád-kori plebánia-templom (és nem apátság) hajójához a 15. század folyamán új, gótikus szentély épült; az 1789-ben említett tíz támpillér legalább is erre utal. A mai templomba beépített gyámkövek pedig azt bizonyítják, hogy az épületet boltozat fedte. Ekkor épülhetett a templomot övező kőfal is [...] A 17. század végén (1694) a leromlott boltozatot festett famennyezet váltotta fel és valamikor befalazták egyik bejáratát is. A 18. század végén ugyanis csak egy bejáratot

említenek, már pedig a ma is meglevő nyíláskeret-töredékek legalább két ajtókeretből származnak."

Székelyszentmiklós középkori első temploma tehát a 18. század végére a többszöri javítás után is (legutóbbi egy felirat szerint 1763-ban történt) annyira megrongálódott, hogy az 1789-ben tartott vizitáció "... olly romlodozva s félelmes állapotba találta, melly keserves consequentiakat (következményeket) nyári tempestasoknak (viharaknak) idején hamar okozhatna", ezért meghagyja a vizitáció "a Templomnak minden haladék nélkül való megépítésére szükséges előre való készüléteket..."

Az új, karcsú tornyú templom építésére - most már a falu közepén - a réginek 1763-ban jelzett megjavítása után éppen egy évszázad múlva kerül sor; a mennyezet feliratának emlékeztetője szerint AZ 1862 ÉVBE: KÉSZÜLT: AZ EKKLÉ[SI]A KÖZKÖL[TSÉGÉN].

A falu 19. századi művelődési életének, tanulni vágyó lakóinak ösztönzője, elindítója az 1793-ban itt született *Tiboldi István* volt, aki előbb a nyárádmenti Szentgerice, majd 51 éves korától, 1844-től haláláig (1880) szülőfaluja és a két Kede, s a nyikómenti környező falvak népe szellemének, erkölcsi magatartásának volt maradandó hatású pallérozója. A vidék népe emlékezetében még ma is, halála után 115 évvel, fel-felvillan gazdasági és erkölcsi tanításainak egy-egy sziporkája; s esték hangulatában fel-felcsendül a legismertebb dala: "Szép a Nyikó s a vidéke / Jámbor székely szabad széke", s aztán árad tovább a szülőföldet simogató dalába fogott szó: "Szébb ott még a fűzfaág is, / Mint másutt a gyöngyvirág is." De fakad és árad a szülőföld ihletésű, a megmaradásra figyelmeztető szó ma is, az ide kötődő *Farkas Árpád* költészetének gyöngyszemeiből. (Folytatjuk.)

Dr. GAAL GYÖRGY

UNITÁRIUS ÉPÜLETEK ÉS ÉPÍTKEZÉSEK AZ EGYKORI MAGYAR UTCÁBAN (2. rész)

III.

A Kossuth Lajos utcán tovább haladva az Unitárius Kollégium régi épülete után keskeny kis utca következik. Találóan hívták Szappan[ly] utcai sikká-tornak, mivel itt lehetett a Főtér felől a legkönnyebben megközelíteni a "Szappanyvárost". Kolozsvárt máig is ny-nyel ejtik az irodalmi szappan szót. A sikkátor utóbb beleolvadt a Kurta Szappan[ly] utcába, s a századfordulótól háborítatlanul viseli az unitárius egyház megalapítójának, Dávid Ferencnek a nevét. A sikkátoron túl az unitárius templom házszám nélküli tornyos fehér tömbje következik, mintegy összekötő kapocsként a régi és az új kollégiumépületek között. Jóllehet, ma már nem ez az egyetlen kolozsvári unitárius templom, de a város köztudatában már közel kétszáz éve szimbólumként él ez a templom, mely egyben a püspök leggyakoribb szolgálati helye is: típusot képvisel.